

ŠTO SE ZNALO U SAVEZNIČKOM SVIJETU O OFANZIVI NA KOZARU

Sa sigurnošću može se reći da u toku narodnooslobodilačkog rata nije bilo nijednog značajnog krupnog vojnog pa i političkog događaja u Jugoslaviji o kome u većoj ili manjoj mjeri nije prodrla vijest u savezničke zemlje. Tako je bilo već od jeseni 1941. godine.

Istina o borbama u Jugoslaviji, i pored toga, teško je stizala do savezničke javnosti. Razlog tome bio je što su instrumenti javnog informiranja sprovodili dugo politiku svojih vlada, koje nisu bile naklonjene narodnooslobodilačkom pokretu, nego četnicima Draže Mihajlovića. Pa ipak, ima bitnih razlika u postupcima triju vlada vodećih sila savezničke koalicije, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, na koje treba ukazati da bi se razumjele neke bitne popratne pojave i postupci.

Među ove tri velike sile vlada Velike Britanije se otvoreno postavila kao zaštitnik jugoslavenske vlade i kralja koji su se stavili pod njeno okrilje. Sve tri sile priznale su njihov legalitet, pa se britanska vlada lako opredijelila za Dražu Mihajlovića kao eksponenta te vlade a protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Dok se u početku američka vlada, također naklonjena jugoslavenskoj vladi i kralju, nije naročito isticala oko jugoslavenskih problema, sovjetska vlada je prešutno prihvatila britanski primat, mada su objektivno njene simpatije bile na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Odmah se pokazalo da, ipak, iznad svega stoje interesi sovjetske vlade, pa onda drugi, što je dovelo do toga da se oslobodilački pokret u Jugoslaviji nađe praktično bez javne podrške.

^Ticr2aYayuci se Yiriije nezamjeranja prema jugoslavenskoj politici britanske vlade i izbjegavanja da se stvori podozrivost u namjere sovjetske vlade, teško da bi se takvo stanje promijenilo. Ali, na energične Titove intervencije da se nešto opipljivije uradi za popularizaciju narodnooslobodilačke borbe i politiku narodnooslobodilačkog pokreta, sovjetska vlada je učinila izvjesne korake u tom pravcu, vodeći i dalje računa da ne povrijedi osjetljivost Britanaca.. Taka ^^«ftoax TragH^orö^tei, fc raičtoi teritoriji Sovjetskog Saveza, postala jedan od glavnih informatora o stanju u Jugoslaviji. Ona je ipak bila pod kontrolom Molotovljevog kabineta, što je mnoge vijesti, koje su joj stizale iz Jugoslavije, prilagođavala svom političkom trenutku, da emisije ove radio-stanice ne izazovu reakciju britanske i donekle jugoslavenske vlade.

Ipak, i onakve emisije »Slobodne Jugoslavije« bile su korisne za postepeno prodiranje istine o narodnooslobodilačkoj borbi u savezničke zemlje. Njih su primale savezničke agencije, ali ih nisu mogle koristiti dok je politika njihovih zemalja prema narodnooslobodilačkom pokretu bila izrazito negativna. Međutim, ove vijesti su slušali Jugoslaveni na svim kontinentima i naši pomorci na svim morima, što je odlučujuće doprinosilo njihovom saznanju o našoj borbi i njihovom opredjeljenju. Te vijesti su prenosile u svojim biltenima sovjetske ambasade u glavnim savezničkim centrima i neutral-

nim zemljama, mada su bile oprezno formulirane i nenametljivo prezentirane. Vijesti su u početku prenosili mnogi napredni listovi naših iseljenika, a zatim novinski organi komunističkih partija nekih zemalja. Tu je neprocjenjive usluge učinio organ švedske KP »Ny dag«, na koga smo svi zaboravili, zatim organ britanske KP »Daily Worker« i drugi takvi listovi. Sve su ove vijesti bilježila poslanstva i ambasade savezničkih zemalja i jugoslavenske kraljevske vlade, sa čime su redovito upoznavale svoje vlade.

Vijesti o događajima u Jugoslaviji dolazile su u savezničke centre i preko štampe okupacionih sila i kvislinške štampe i to najčešće preko Istambula. Tamo su ih donosili putnici i agenti koji su dolazili iz Jugoslavije. U Istambulu su ih primale razne savezničke obaveštajne službe, poslanstva i ambasade. To su bili izvori podataka do kojih su dolazile zainteresirane vlade. Ovim putevima primala je jugoslavenska i britanska vlada vijesti iz Jugoslavije, mada to nije bio jedini izvor njihovog saznanja.

Ofanziva na Kozaru počela je kada je grupa brigada sa Vrhovnim štabom već bila u pohodu ka zapadnoj Bosni. Izgleda da je tek početkom jula Vrhovni štab dobio prve vijesti o borbama na Kozari." U to vrijeme štampa okupatora i kvislinga već je pisala o Kozari. Ne znamo pouzdano da li je Vrhovni štab prvi javio »Slobodnoj Jugoslaviji« vijest o tome. Vjerojatnije je da je redakcija saznala drugim putem. Prvu vijest o Kozari objavila je ta radio-stanica u petak 10. jula 1942. Evo te informacije:

»U Bosanskoj krajini partizanski bataljoni već petnaest dana vode žestoke bojeve sa fašističkim bandama. Protiv partizana digle su se dvije divizije ustaških i nemačkih vojnika kojima pomažu izdajice našeg naroda, četnici.

Partizanski bataljoni Bosanske krajine kojima komanduje Košta Nađ, junački su se oduprli ovoj navali fašističkih krvoloka i u nekoliko okršaja zadali im velike gubitke. Naročito se žestoki bojevi vode u planini Kozari, gdje su još zimus nemački okupatori i njihovi ustaški plaćenici bili do nogu potučeni. Krvolok hrvatskog naroda Pavelić posetio je pre nekoliko dana artiljerijske položaje nemačkih i ustaških vojnika na domaku planine Kozare, posmatrajući kako topovi pucaju po obroncima planine, ali nije imao srelosti da pođe napred u prvu liniju, gde su zviždali puščani i mitraljeski metci, već se pod jakom pratnjom vratio preko Bosanske Kostajnice u Staru Kostajnicu...«²

U emisiji tri dana kasnije govori se o partizanskom napadu na Prijedor i o predaji tamošnje domobranske i ustaške posade. Ovdje je očiglednom greškom naveden Prijedor umjesto Dobrljin gdje su 3. jula dijelovi 1. krajiške brigade i 2. krajiškog odreda zarobili posadu od oko 300 domobrana.³

Iako u ovim vijestima borbe na Kozari nisu naročito naglašene, najprije ih je zabilježila sovjetska štampa, ali ne kao vijest prenesenu iz emisije »Slobodne Jugoslavije« nego da je dobijena preko agencije TASS iz Ženeve 21. jula. »Izvjestija« piše: »U Bosanskoj krajini partizanski bataljoni već petnaest dana vode ogorčene borbe sa njemačkim trupama nanoseći im velike gubitke. Naročito krvavi bojevi vode se na planini Kozara (pogrešno piše: Kozarac), gdje su njemački okupatori zimus jednom već bili potpuno potučeni od strane partizana«.

Prema drugoj vijesti iz istog izvora i datuma stoji: »Njemačka informativna služba prenijela je saopštenje njemačke Vrhovne komande u kome se govori da se 'u Bosni planski produžava borba protiv partizana'... Njemačka komanda priznaje da se u kozarskim planinama vode ogorčene borbe sa partizanskom vojskom i da su Nijemci prinuđeni da operišu u veoma nepovoljnim prilikama.. «⁴

1) Mišo Leković: »Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942«, Beograd, 1965, str. 116. Zbornik dokumenata, tom II, knj. 5, str. 15.

2) Vijesti »Slobodna Jugoslavija« za 10. juli 1942.

3) Ostobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, knj. I, Beograd, 1963, str. 241.

4) AVII, reg. br. 23/8-2, k. 173.

Ove citirane vijesti agencije TASS i sovjetskih listova koji su ih zabilježili, pažljivo je registrirala jugoslavenska vlada u Londonu. Ali, nijednu vijest nije komentirala javno. Britanska obavještajna sredstva primila su informacije o događajima na Kozari, svakako potpunije i iscrpnije od onih kojima je raspolagala jugoslavenska vlada, i evidentirala sve druge informacije, upotpunivši sliku borbe na Kozari. Pridržavajući se tadašnjega političkog kursa britanske vlade, o ovome nije pisao nijedan poznatiji list u Britaniji, niti je londonska radio-stanica B. B. C. o tome išta obavještavala javnost.

Međutim, Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« objavila je 28. jula izvještaj Vrhovnog štaba NOP i DVJ o borbama na Kozari:

»Završen je prvi deo velike bitke koja se vodila poslednjih dana u planini Kozari i u kojoj su učestvovala s jedne i s druge strane krupne jedinice.

U ovoj bitci protiv naših bataljona istupile su jake nemačke, mađarske, ustaške i četničke jedinice. Neprijatelj je upotrebio vazduhoplovstvo, tenkove i artiljeriju. Ali, uprkos tehničkoj nadmoćnosti, naši borci su junački odbili prve neprijateljske napade i razbivši u noćnim bojevima nekoliko fašističkih pukova, primorali su neprijatelja da odstupe.

DNB (Nemački informacioni biro), pozivajući se na izveštaj vrhovnog zapovedništva nemačke vojske, objavio je 21. jula da su naši bataljoni u planini Kozari opkoljeni i da se postepeno uništavaju, bez obzira, — kako oni govore, — na rđavo vreme i teške terenske uslove.

Stvarno stanje izgleda ovako. Naši tobože opkoljeni bataljoni zadali su neprijatelju teške gubitke, koji iznose preko 4.000 mrtvih i ranjenih vojnika i oficira. Uništili su sedam neprijateljskih tenkova, zaplenili tri antitenkovska topa i primorali fašiste da odstupe. Naše jedinice gone neprijatelja u pravcu Bosanske Kostajnice .. ,«⁵

Ovaj izvještaj ponovila je »Slobodna Jugoslavija« u emisiji od 3. avgusta, s tim što je u uvodu rečeno: »U toku čitavog meseca jula najžešći bojevi su se vodili u planini Kozari.« U ovom slučaju nemaju značaja neke netačnosti u ovom izvještaju, jer cjelina njegove sadržine odražava potresnu dramu tih dana na Kozari i nosi elemente moralne podrške, što je razumljivo za javne informacije u ratu.

Novinska agencija »Intercontinental News« je 1. avgusta iz Moskve prenijela ovaj izvještaj Vrhovnog štaba o Kozari, navodeći da ga je objavila Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. Izvještaj je u engleskom prevodu stigao u London i sa njegovim sadržajem su se upoznali neki članovi jugoslavenske vlade. Prema bilješci ministra Mihe Kreka, izvještaj je stigao preko Amerike.⁶

Britanci su dobili iste podatke. Isto kao što je postupila jugoslavenska vlada, ni tada nisu dali nikakve izjave za štampu ni radio. To je bila cijena politici koja se vodila više od godinu dana prema istini o jugoslavenskoj stvarnosti. Tako će se još produžiti. Dotle su vijesti sa Kozare i dalje stizale, što je potvrđivalo svu ozbiljnost i razmjer borbi koje su se tu vodile. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« u emisiji od 31. avgusta objavila je slijedeće:

»Štab partizanskih odreda koji se bore na planini Kozari poslao je Vrhovnom štabu izvještaj o zverskom teroru okupatora i njihovih plaćenika četnika i ustaša prema mirnom seoskom stanovništvu ovog kraja.

Za vreme ofanzive nemačkih, ustaških i četničkih jedinica, fašisti su streljali preko 16.000 muškaraca, žena i dece. Mnoga su sela potpuno spaljena. Sedamdeset hiljada stanovnika Kozare i okoline odvedeno je u koncentracijske logore. Čitava teritorija na području Kozare pretvorena je u pustinju.«⁷

5) Vijesti »Slobodne Jugoslavije« za 28. Juli 1942.

6) AVII, rog. br. 14/3-3, k. 182. Izvještaj nosi datum 1. avgust 1942.

7) Vijesti »Slobodne Jugoslavije« za 31. Juli 1942.

Ako su u prvi mah u Londonu posumnjali u ovu tvrdnju, uvjerali su se ubrzo da je sve to istina. Jugoslavenska vlada uskoro je primila s njemačkog jezika preveden članak »Bitka na planini Kozari«, koji je objavljen u njemačkom listu »Neue Ordnung«. Iako je pisao s mržnjom, autor koji je bio ratni dopisnik, prikazao je uzbudljivo žestinu borbe koja se vodila, organiziranost i hrabrost partizanskih boraca. Citiram ovaj inače prijevod, onakav kakav je stigao u ministarske kabinete:

»Nisu to zapuštene grupe već su to strogo organizovane družine koje u šumama Kozare planine štampaju svoje novine, izrađuju municiju i bombe. Oseća se da ove bande drži jedna čvrsta ruka ...

Front je oživeo. Banditi su navalili u naše rovove sa bajonetima i noževima u istima. Ni jaki reflektori nisu ih uplašili. Na desnom krilu su se probili i ušli u naše položaje. Nemački i hrvatski vojnici (misli na domobrane ili ustaše — primj. V. K.) bacaju na njih ručne granate da bi sa svojim leševima pokrili otvor. Najzad najstrašnije, što je svakome od nas koji po prvi put to čuje, sledilo krv u žilama: jedna žena više oštrim i visokim glasom... Posle je zagrmelo iz stotinu grla, na stotine glasova. Muškarci, žene i deca navalili su uz životinjsku viku na naše linije... koji hoće sebi da prokrče put makar i preko ljudskih tela na gazili.

Uvek novi talas ljudi navaljivao je na nas, puni smelosti i bez dvoumljenja. Svaki juriš počinjali su vikanjem koje je zamiralo pred našim šančevima...

Pokušaj bandita da probiju naše linije propao je. Sto dvadeset sedam mrtvih vise na žici i leže ukrućeni u našim rovovima. Još dva puta slijedećih dana pokušali su banditi da se probiju kroz обруč koji smo sve više stezali, pa je onda njihov otpor iscrpljen.«⁸⁾

Vijesti o Kozari su dospjele i u Sjedinjene Američke Države. Napredni listovi naših iseljenika, kao što je »Slobodna reč« i drugi, redovito su prenosi vijesti Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, pa tako i vijesti o Kozari. Jugoslavenski informativni centar u New Yorku u biltenu namijenjenom američkoj štampi, 9. oktobra donio je izvod iz jednog lista NDH, u kome očevidac opisuje kako je izgledala ova oblast nakon borbi:

»Poslije Dubičkog polja put je izriven, mostovi su srušeni, polje pogaženo. Što se više odmiče, slika postaje sve užasnija. Nailazimo na popaljene kuće potpuno razorene i upustošene. Usput susrećemo stoku kako luđa, kao i živinu. Bezbroyni volovi, krave, konji, svinje ... razbaškarili su se po opustošenim poljima i uništavaju žetvu i voće ... Međeđa je bila nekad veliko i vrlo bogato selo. Danas je ono opustilo; u njemu ne nalazimo ni žive duše i podilaze nas žmarci pred ovim praznim i opljačkanim kućama.«⁹⁾

Primjerak ovog biltena poslat je u London jugoslavenskoj vladi. Neko je u Ministarstvu vanjskih poslova na margini ove informacije napisao rukom »Važno!«. Očigledno, o Kozari je vođena brižljiva evidencija. Sve ukazuje da su u Londonu odgovarajuća ministarstva i jugoslavenske i britanske vlade tačno poznavali razvoj borbi na Kozari, stradanja naroda i teške posljedice, jer su vijesti o tome stizale sve do sredine oktobra.¹⁰⁾

Pa ipak, pored svega što se u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama znalo o ofanzivi na Kozaru, javnost tih zemalja nije zvanično upoznata. Bila je to politika, a ne nehat ili slučajnost. Britanske službe su sve pratile i bile dobro obavještene, ali su njihova sredstva javnog informisanja djelovala u duhu tadašnjih smjernica kakvu politiku voditi prema Jugoslaviji.

8) AVII, neregistrirani dokument od 4. oktobra 1942.

9) Bilten Jugoslovenskog Informativnog centra u New Yorku od 9. oktobra 1942. AVII, neregistrovano.

10) Koliko je do sada evidentirano, posljednje vijesti o Kozari poslao je u London jugoslavenski kraljevski poslanik Avakumović iz Stockholma 13. oktobra. On javlja svojoj vladi da je bilten tamšnjeg sovjetskog poslanstva donio slijedeće: »Jugoslovenski partizani u rejonu planine Kozara vode borbu protiv nemačko-italijanskih okupatora. Oni su u tome rejonu zauzeli 6 mitraljeza, 115 pušaka, 10.000 patrona i ubili oko 200 okupatora.« AVII, neregistrirani dokument od 13. oktobra 1942.

Bilo je to vrijeme dok se u Velikoj Britaniji još smatralo da su vijesti »Slobodne Jugoslavije« neprihvatljive za njihovu javnost. To ilustrira jedno pismo koga je Kirkpatrick, visoki funkcioner londonske radio-stanice B.B.C., uputio predsjedniku jugoslavenske vlade Jovanoviću: »Mogu dodati da izjave (misli vijesti — primj. V. K.), »Slobodne Jugoslavije« veoma brižljivo pregledamo. Mislim da Vas mogu uvjeriti da nas ta radio-stanica neće navesti na pogrešno razumijevanje situacije u Jugoslaviji.«¹¹

Izgedalo je da će zapadni saveznici ostati na tako zacrtanoj politici prema Jugoslaviji kao što su vodili nepromijenjenu politiku prema drugim okupiranim zemljama u Evropi. Ali, od septembra i oktobra 1942. godine osjećalo se da su nastupile izvjesne promjene. Na jednoj strani, neuspjesi sa Dražom Mihajlovićem i kompromitiranje četnika u saradnji s okupatorom, a na drugoj strani, narastanje snaga i ugleda narodnooslobodilačkog pokreta, naveli su Britance da potraže druga politička rješenja. Otada se u emisijama londonske radio-stanice B.B.C. suzdržano i oprezno prvi put počinje govoriti općenito i o borbama partizana, ali istovremeno ne smanjujući emisije o »borbama« četnika.

U duhu takve politike koju su Britanci nazvali politikom podjednagog tretmana, napisano je jedno strogo povjerljivo uputstvo britanske P.W.E. (Political Warfare Executive), organizacije za provođenje ratne politike na propagandnom polju, početkom novembra, namijenjeno B.B.C. U njemu piše:

»Smatrajte Jugoslaviju kao dvije glavne zone: jedna pod uticajem Mihailovića, a druga pod uticajem partizana. Iako još imamo formalnu obavezu prema Mihailoviću kao predstavniku priznate Vlade, naša taktika treba da bude da se ove dvije zone održavaju odvojeno jedna od druge..«¹²

Ovom prvom službenom priznanju našeg postojanja i značaja, u okolnostima novih i predstojećih promjena na Sredozemlju, mora se istaći da su u 1942. godini odlučujuće doprinijeli u prvom redu izuzetni rezultati prodora brigada u zapadnu Bosnu, ali s njima zajedno i epopeja Kozare.

11. AVII, reg. br. 19/1-37, k. 175. Pismo od 5. novembra 1942.

12. AVII, reg. br. 6/5-2, k. 173. Datum dokumenta 6. novembar 1942.